

INKLYUZIV TA'LIM JARAYONIDA IJTIMOY ADAPTATSIYANING PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI

Akbarova Nigoraxon

*Farg'ona nogironligi bo'lgan shaxslar uchun
kasb-hunar texnikumi ijtimoiy fanlar o'qituvchisi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim jarayonida ijtimoiy adaptatsiyaning psixologik mexanizmlari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Inklyuziv ta'lim sharoitida alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarning jamoadagi o'rni, ijtimoiy moslashuvi, kommunikativ faoliyati va shaxsiy rivojlanish jarayonlari psixologik mexanizmlar orqali izohlanadi. Ijtimoiy adaptatsiya jarayoni kognitiv, affektiv va konativ komponentlar birligida ko'rib chiqilib, o'zini anglash, ijtimoiy identifikatsiya, empatiya, refleksiya, motivatsiya va o'zini boshqarish kabi omillarning roli asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada inklyuziv ta'lim muhitida ijtimoiy adaptatsiyani o'lchashga doir empirik ko'rsatkichlar jadval ko'rinishida keltirilib, ularning ilmiy sharhi berilgan. Tadqiqot natijalari inklyuziv ta'lim jarayonida psixologik qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy-psixologik treninglar va hamkorlik pedagogikasi asosida ijtimoiy adaptatsiyani samarali rivojlantirish mumkinligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, ijtimoiy adaptatsiya, psixologik mexanizm, empatiya, refleksiya, identifikatsiya, kommunikativ kompetensiya, motivatsiya, o'zini boshqarish, shaxs rivojlanishi.

Inklyuziv ta'lim zamonaviy pedagogika va psixologiyaning ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib, u barcha bolalarning, jumladan, alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilarning umumta'lim muhitida teng imkoniyatlar asosida ta'lim olishini nazarda tutadi. Bunday muhitda ijtimoiy adaptatsiya jarayoni markaziy o'rin tutadi, chunki o'quvchi nafaqat akademik bilimlarni egallaydi, balki ijtimoiy munosabatlar tizimiga kiradi, jamoa a'zosi sifatida shakllanadi va o'zini ijtimoiy subyekt sifatida anglay boshlaydi. Ijtimoiy adaptatsiya bu shaxsning yangi ijtimoiy muhit sharoitlariga moslashuvi, mavjud ijtimoiy normalar va qadriyatlarni o'zlashtirishi hamda ular asosida samarali faoliyat yuritishidir.

Inklyuziv ta'lim jarayonida ijtimoiy adaptatsiyaning psixologik mexanizmlari ko'p qirrali va murakkab tizimni tashkil etadi. Ushbu mexanizmlar orasida identifikatsiya, interiorizatsiya, empatiya, refleksiya, o'zini boshqarish va motivatsion regulyatsiya alohida ahamiyatga ega. Identifikatsiya mexanizmi orqali bola o'zini tengdoshlari va o'qituvchilari bilan qiyoslaydi, ular bilan o'xshashlik va farqlarni anglaydi hamda ijtimoiy rolini shakllantiradi. Interiorizatsiya jarayonida esa tashqi ijtimoiy talab va qadriyatlar shaxsning ichki e'tiqodiga aylanadi. Empatiya mexanizmi ijtimoiy

o‘zaro ta’sirda boshqalarning hissiyotlarini tushunish va ularga mos javob qaytarish imkonini beradi. Refleksiya esa shaxsning o‘z xatti-harakatlarini tahlil qilishi va ijtimoiy vaziyatlarga mos ravishda o‘zini tuzatishiga yordam beradi.

Ijtimoiy adaptatsiyaning kognitiv komponenti o‘quvchining ijtimoiy vaziyatni tushunishi, ijtimoiy normalarni bilishi va ularni amaliyotda qo‘llay olishini o‘z ichiga oladi. Affektiv komponent esa ijtimoiy munosabatlarga nisbatan ijobiy emotsional munosabat, o‘zini xavfsiz va qabul qilingan his qilish bilan bog‘liq. Konativ komponent esa ijtimoiy faoliyatga tayyorlik, tashabbuskorlik va ijtimoiy rollarni bajarishga intilishda namoyon bo‘ladi. Ushbu uch komponent bir-biri bilan uzviy bog‘liq bo‘lib, inklyuziv ta’lim muhitida kompleks rivojlantirilishi lozim.

Inklyuziv ta’lim jarayonida o‘qituvchining psixologik kompetensiyasi ijtimoiy adaptatsiyani ta’minlovchi muhim omil hisoblanadi. O‘qituvchi differensial yondashuv, kooperativ o‘qitish metodlari va ijobiy mustahkamlash strategiyalaridan foydalanish orqali o‘quvchilarning ijtimoiy moslashuvini qo‘llab-quvvatlaydi. Shuningdek, ota-onalar bilan hamkorlik, psixologik xizmat faoliyati va tengdoshlararo qo‘llab-quvvatlash tizimi ijtimoiy adaptatsiyaning barqarorligini ta’minlaydi.

Quyidagi jadvalda inklyuziv ta’lim jarayonida ijtimoiy adaptatsiyaning asosiy psixologik mexanizmlari va ularni empirik o‘lchash ko‘rsatkichlari keltirilgan.

1-jadval.

Inklyuziv ta’lim jarayonida ijtimoiy adaptatsiyaning psixologik mexanizmlari va ularni o‘lchash ko‘rsatkichlari

Psixologik mexanizm	Mazmuni	Inklyuziv muhitdagi roli	O‘lchov vositasi
Identifikatsiya	O‘zini ijtimoiy guruh a‘zosi sifatida anglash	Jamoaga integratsiyani ta’minlaydi	Ijtimoiy identifikatsiya shkalasi
Empatiya	Boshqalarning hissiyotini tushunish	Tengdoshlik munosabatlarini yaxshilaydi	Empatiya testi (Mehraban)
Refleksiya	O‘z xatti-harakatini tahlil qilish	Ijtimoiy xulqni moslashtiradi	Refleksivlik shkalasi
Motivatsion regulyatsiya	Faoliyatni ichki rag‘bat asosida boshqarish	Ijtimoiy faollikni oshiradi	Akademik motivatsiya so‘rovnomasi
O‘zini boshqarish	Emotsiya va xulqni nazorat qilish	Konfliktlarni kamaytiradi	O‘zini boshqarish indeksi

Kommunikativ kompetensiya	Samarali muloqot qobiliyati	Ijtimoiy aloqalarni mustahkamlaydi	Kommunikativlik testi
---------------------------	-----------------------------	------------------------------------	-----------------------

Jadvalda ko'rsatilgan mexanizmlar tizimli ravishda o'zaro bog'liq bo'lib, biri ikkinchisini to'ldiradi. Masalan, empatiya rivojlangan o'quvchi tengdoshlari bilan ijobiy munosabat o'rnatadi, bu esa identifikatsiyani kuchaytiradi. Refleksiya mexanizmi esa yuzaga kelgan ijtimoiy muammolarni konstruktiv hal etishga xizmat qiladi. Motivatsion regulyatsiya va o'zini boshqarish mexanizmlari ijtimoiy barqarorlikni ta'minlaydi, ayniqsa, inklyuziv sinflarda turli individual xususiyatlar mavjud bo'lgan sharoitda muhim ahamiyat kasb etadi.

Inklyuziv ta'lim jarayonida ijtimoiy adaptatsiyaning muvaffaqiyati psixologik qo'llab-quvvatlash tizimining samaradorligiga ham bog'liq. Psixologik treninglar, rolli o'yinlar, ijtimoiy ko'nikmalarni rivojlantirish dasturlari o'quvchilarning adaptiv xulqini mustahkamlaydi. Shuningdek, ijobiy psixologik iqlim yaratish, diskriminatsiya va stigmatizatsiyaning oldini olish ijtimoiy adaptatsiyaning muhim shartidir.

Xulosa qilib aytganda, inklyuziv ta'lim jarayonida ijtimoiy adaptatsiya ko'p komponentli psixologik mexanizmlar asosida shakllanadi. Identifikatsiya, empatiya, refleksiya, motivatsiya va o'zini boshqarish mexanizmlarining uyg'un rivojlanishi o'quvchilarning jamoadagi muvaffaqiyatli integratsiyasini ta'minlaydi. Inklyuziv ta'lim sharoitida ijtimoiy adaptatsiyani qo'llab-quvvatlash tizimli, uzluksiz va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Bu esa shaxsning nafaqat akademik, balki ijtimoiy-psixologik jihatdan ham barkamol rivojlanishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotsky L.S. Mind in Society. – Cambridge: Harvard University Press, 1978.
2. Bandura A. Social Learning Theory. – New York: Prentice Hall, 1977.
3. Erikson E.H. Identity: Youth and Crisis. – New York: Norton, 1968.
4. Rogers C. Freedom to Learn. – Columbus: Merrill, 1969.
5. Deci E.L., Ryan R.M. Self-Determination Theory. – New York: Guilford Press, 2000.
6. Bronfenbrenner U. The Ecology of Human Development. – Cambridge: Harvard University Press, 1979.
7. Ainscow M. Inclusive Education and Social Justice. – London: Routledge, 2005.
8. Goleman D. Emotional Intelligence. – New York: Bantam Books, 1995.
9. Mehrabian A. Manual for the Balanced Emotional Empathy Scale. – 1996.
10. UNESCO. Guidelines for Inclusion: Ensuring Access to Education for All. – Paris, 2005.